

Міністерство освіти та науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

Одеса

2023

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 4 від 26 жовтня 2023 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, викладач – відповідальний редактор.

Яремчук Н. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Олексенко В. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету.

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : збірн. наук. статей. Одеса : Університет Ушинського, 2023. 203 с.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2023

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Твори: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1999. Т. 1. 744 с.
2. Гірняк М. Існування на межі, або екзистенціалістські умонастрої у прозі В. Петрова-Домонтовича. *Слово і час*. 2007. №8. С. 29-39.
3. Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. Київ : Критика, 1999. 380 с.
4. Жигун С. Пізня творчість Бориса Антоненко-Давидовича та філософія екзистенціалізму в українській літературі. *Теоретична і дидактична філологія. Збірник наукових праць*. Київ : 2011. Вип.10. С.160-167.
5. Кремень Б., Ільїн В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник. Київ : Книга, 2007. 432 с.
6. Куриленко І. Екзистенціалізм як об'єкт наукового вивчення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків, 2004. № 627. Вип. 40. С. 176 – 179.
7. Лис В. Острів Сильвестра. Харків : Фоліо, 2009. 219 с.
8. Лис В. Століття Якова. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. 240 с.
9. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. /Авт.-уклад. Юрій Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т.1. 608 с.
10. Пізнюк Л. Проблеми відчуження та абсурду в «Місті» В. Підмогильного. *Слово і Час*. 2000. № 5. С. 62-66.
11. Токмань Г. Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. І. Антонич, В. Свідзинський, Т. Осьмачка в європейському контекст. Київ : Міленіум, 2020. 480 с.

Тетяна БАНДУРА,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського

АРХЕТИПНО-СИМВОЛІЧНА ПАРАДИГМА АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ В ЛІРИЦІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Постановка проблеми. Олена Теліга – українська письменниця, творчість якої нерідко ставала об'єктом літературознавчого дослідження. Її ліричні героїні – жінки, в яких втілено безсмертну душу письменниці й імплементовано неординарний світ авторської свідомості мисткині.

Значна кількість сучасних наукових праць свідчить про актуальність методу дослідження авторської свідомості в сучасному літературознавстві. За оцінкою науковців, він розширює можливості літературної критики по-новому інтерпретувати твори художньої літератури. Використання міфопоетики як інструментарію літературознавчого дослідження є не лише доцільним і вмотивованим, але й продуктивним, оскільки дає можливість встановити наявність й особливості функціонування міфологічних моделей, образів, мотивів у художніх творах, де свідомо авторська міфотворчість часто виявляється у довільному сплетінні міфологічних структур.

На часі герменевтичними пріоритетами маємо встановлення зв'язку між справжнім мистецьким витвором і одвічними «істинами», що не підлягають остаточному та однозначному визначенню. Ця думка не нова, але стосовно поезії Олени Теліги в контексті західноукраїнської й емігрантської поезії 30-х років ХХ століття особливо актуальна. Духовний орієнтир самопізнання й через нього світопізнання для цієї поетеси визначальний. Самозаглиблення, що є передумовою вірності собі, уможливорює стійкість творчої позиції мисткині, а також її оригінальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 90-ті роки ХХ століття в українському літературознавстві було помічено значну зацікавленість поезією письменниці-борчині Олени Теліги. На літературно-критичну арену виходять ґрунтовні дослідження Миколи Жулинського (зокрема його книжка «Олег Ольжич і Олена Теліга: нариси про життя і творчість», 2001),

Тараса Салиги (стаття «Нескорена муза» у книзі «Імператив», Львів, 1997), Юрія Коваліва (стаття «Олена Теліга», опублікована в різних виданнях, у тому числі в журналі «Слово і час», 1991, № 6), Миколи Ільницького (розвідки «Західноукраїнська і емігрантська поезія 20 – 30-х років», 1992; «Від «Молодої Музи» до «Празької школи»», 1995), Богдана Червака (біографічний нарис «Олена Теліга. Життя і творчість», 1997); останнім часом лірика О. Теліги стала об'єктом вивчення сучасних науковців Т. Голембовської, Н. Миронець, Н. Писко, В. Просалової та ін.

Дискусійною залишається низка питань, пов'язаних з проблемою тлумачення ліричних текстів письменниці в дискурсі авторської свідомості. Не досліджено ґрунтовно її спадок у зв'язку з міфологічною традицією, також нагальною є проблема дослідження архетипів поетичного мислення О. Теліги як складової творчості лабораторії поетеси.

Мета статті – дослідження оригінальності поетичного стилю письменниці в системі архетипно-символічної парадигми авторської свідомості.

Виклад основного матеріалу. Пошук слова, яке адекватно відтворювало б «буття духу» – першорядне завдання митця. О. Потебня стверджував, що «у щирих поетів навіть, напевно, випадковий образ має глибоку основу в особистому житті» [4, с. 272]. Суголосий із цією думкою і К. Леві-Строс, який говорив про можливість дослідження «шляхом обсервації образної тканини твору. Вважаю, що найпривабливішим тут є пошук цілісності, коли весь доробок митця прочитується як одна оповідь» [2, с. 165]. Концепцію про загальну лінію розуміння світу науковець долучає до теорії міфологічності людського буття.

Досліджуючи поезію О. Теліги, помічаємо, що символічний арсенал поетики окремо взятого тексту переростає в міфологічну структуру, що об'єднує й інші тексти авторки. Це той випадок, коли «символ перетворюється у міф» [4, с. 31]. Тяглість традиції окремого символу,

архетипна взаємопов'язаність створює вищий рівень надтекстового повідомлення, містить частку змісту «масштабної розповіді» всього творчого життя письменниці.

Міфологічність як невід'ємна риса поезики Олени Теліги розгортається в світовідчуттєвому просторі художньої обсервації. Повернення до міфологічної свідомості, до лексичних прапервнів, до давніх архетипів, до себе, до світу – всі ці художні орієнтири окреслюють чітку філософську й художньо-естетичну позицію.

«Повернення» до гармонії через есхатологію у творчості О. Теліги розщеплюється на безліч фрагментів-етапів блукання духу в пошуках досконалості. Рефлексії на межі реального та ідеального світів – важлива риса поезій авторки, у глибинних шарах яких завжди наявне «передчуття кінця». Чітко задекларований есхатологічний мотив у циклі «Подорожній», де авторка самотньо інтерпретує архетип подорожнього як такого, що блукає цим незвіданим світом. Мандрівник по життю як символ невизначеності долі в поезії О. Теліги набирає нової семантичної наповненості, пов'язаної з трагічністю буття, невмінням радіти життю, осмисленням себе як часточки Всесвіту, який може знищити:

Ось пішов собі звичайний подорожній.

Більш нічого. Навіть плакати не смію.

Тільки в душу безборонну і порожню

Сум летить непереможним, чорним змієм...

Хоч життя мого весняну, світлу повінь

Надпила – у перший раз – холодна осінь [5, с. 27].

Мотив самотності як кроку до смерті також є наскрізним у ліриці О. Теліги. Самотнє перебування – це особистісна «темінь»:

Ніч була розбурхана та тьмяна,

Вітер грав і рвав пом'яті струни,

Я пила самотньо аж до рана

Темну розпач – найгіркіший трунок
(«Ніч була розбурхана...») [5, с. 29].

Символ трунку як життєвої участі продовжує своє семантичну реалізацію в наступному вірші «Моя душа й по темнім трунку...»:

Моя душа й по темнім трунку
Не хоче слухати порад
І знову радісно і струнко
Біжить під вітер і під град [5, с. 27].

Повторюваність найбільш змістовно навантажених символів і окремих фраз у різних віршах створює ефект полілогу текстів. «Сама надмірність – повторення моделей і «надлишок інформації» – ознака міфологічного способу висловлювання» [1, с. 33].

Міфотворчість як позачасове явище постійно присутня в авторській свідомості Теліги-поетеси. Зумовлено це насамперед відчуттям недосконалості й недовершеності життєвого «матеріалу». Міф – як порятунок, оскільки «скасовує реальність і створює натомість нову, набагато досконалішу і привабливу» [1, с. 33]. Ця нова реальність витворюється з розрізнених частин «попередньої реальності, а саме з емпіричної та надемпіричної», які, на думку О. Потебні, роз'єднані самим же ліричним героєм. Перевага раціонального чи ірраціонального мислення зумовлює однобоке, розірване пізнання дійсності, що суперечить самій природі митця, який, «будучи єдиним самим у собі, потребує жити в єдиній реальності» [4, с. 121].

Лірична героїня поезії «Усе, лише не це...» – борчиня, яка рветься «горіти» по життю, а не «тліти» у спокої байдужості. Пошук втраченої цілісності, яка до того ж відкрита лише для інтуїтивних проникнень, а тому майже не втілюється адекватно в конкретну форму, може відбуватися лише в замкненому колі «творення – руйнування»:

Не бійся днів, заплутаних вузлом,

ночей безсонних, очманілих ранків.

Хай ріже час лице добром і злом!

Хай палять серце найдрібніші ранки [5, с. 25].

Образ ранку, реалізований в одній строфі двічі, набуває новаторського значення: нова суть будь-чого, світле бачення, прогресивне мислення – таке градаційне виваження наповнює традиційний міфопоетичний образ. У новаторських образах вірша закодовано бажання розповісти про щось дуже сокровенне, таке, що не може вміститися в можливості людського пізнання, а тому розбито на безліч фрагментів, кожен з яких у конкретній часопросторовій площині доступний людському осягненню.

У висхідному порядку утверджується ідея активної позиції в наступній поезії «Лист»:

І в павутинні перехресних барв

Я палко мрію до самого рання,

Щоб Бог послав мені найбільший дар:

Гарячу смерть – не зимне умирання [5, с. 50].

Яскрава образна антитеза структурно доповнює особистісне гасло ліричної героїні, продуковане у вищому сенсі буття – життя – діяльність. Дослідниця Н. Писко справедливо стверджує про образ сильної жінки, здатної на самозречену боротьбу за національне визволення, в ліриці О. Теліги: «... коли перетинаються інтереси особисті з національними, постає проблема вибору: чи залишитись осторонь боротьби, чи активно поринути в неї. Ця жінка вибирає друге» [3, с. 156].

Туга за досконалістю, шукання її в уламках розчарувань, спроба реконструкції світу, боротьба за його гуманність витворюють ліричне поле, де розгортається багатогранний творчий світ О. Теліги, основною рисою якого є калейдоскопічна мінливість у несподіваному поєднанні розрізнених екзистенційних фрагментів. Проблема роздрібненості пізнаваного світу часто є наслідком конфлікту назви явища та його сутності. У вірші «Життя»

письменниця проголошує життєстверджуючу ідею цінності осягнення поемічного неповторного життя:

Тоді заблїсне сніг, зашепотіють квіти
І підповзуть як нитка провідна,
Ти приймеш знов життя і так захочеш жити!
Його пізнавши глибоко, до дна! [5, с. 17].

Поезія О. Теліги видається спробою говорити не мовою назв, а мовою сутностей, звідси часто несподіване словопоеднання, яке руйнує узвичаєне функціонування слова й надає йому ролі обраності: слово не просто називає, воно виявляє, відтворює архетипну природу речі чи явища. Слово-знак перетворюється на слово-символ, яке стає видимою частиною невидимої сутності як констатація мінливості, неординарності життя.

Прикметною у віршах О. Теліги є трансформація номінативної функції поетичного слова, зміщення її в бік первісного мислення, міфопоетичного світобачення, архетипного змісту. Авторка вдається до реконструкції поетичної мови, що є засобом для осмислення дійсності, реалізацією «бажання об'єднатися зі світом» за допомогою міфу. У такому випадку «міф – це мова, але мова, яка працює на дуже високому рівні, де суті вдається, якщо так можна висловитися, відділитися від мовної основи, яка послужила йому опорою» [3, с. 199]. Очевидним стає те, що створення нового світу, тобто повернення до його первісної досконалості, неможливе без зруйнування існуючого, спотвореного світу. Дихотомія «руйнування-творення» проектується на людське життя як «зневіра-надія»; сенс життя також мусить постійно оновлюватися шляхом повернення до початку.

У творчості О. Теліги есхатологічні мотиви наявні не лише в поетичних текстах, а й у самій творчій настанові. Авторська мова – це переродження усталеної семантики, збагачення її праобразами, національними кодами, архетипами. В індивідуальному стилі письменниці превалує корінна значеннєвість, що апелює до національних першооснов буття.

Щоб, заховавши мудрий досвід
У скриньці без ключа і дна,
Знов зустрічати сірий розсвіт
З вогнем отрути чи вина... [5, с. 32].

Авторка по-новаторськи осмислює образ скриньки як життєвого надбання. Але скринька без дна і ключа, тобто безмірна, безмежна, вільна. Міфологічність поетичного мислення полягає у вічності народної мудрості, невичерпних джерел її потенціалу. Метафора «розсвіт» доповнює зміст невизначеності буття, його загадковості. Життєвий запал у поетеси – це суперечливі субстанції, асоційовані з отрутою чи з вином – складністю вибору або задоволенням.

Осмилення дійсності як недосконалої в авторській свідомості О. Теліги близьке до потрактування в міфологічних оповідях, де вона зображена в аспекті минувшини. Незмінним залишається осердя надії: якщо виникне новий світ, з'явиться і нова людина. Художню версію міфологічної рецепції спостерігаємо у вірші О. Теліги «Не любов, не примха, не пригода...»:

І коли твоя душа воскресла
Знову мчиться у осяйну путь –
Не питай, чиї натхненні весла
Темний берег сміли відштовхнуть [5, с. 33].

Образ воскреслої душі осмислюється в аспекті ініціації з подальшою проєкцією на міфологічне майбуття, пов'язане з появою вищої субстанції, Божеського начала. Осяйна путь – втілення досконалості. Натхненні весла – символ опори, підтримки, виходу з життєвої стихії, що несе небезпеку у вирі буття. Темний берег розпачу, безвиході, безнадії розглядається як втрата свого «я», асоційоване зі станом духовної смерті. Початок завжди пов'язується з досконалістю. Втрата досконалості означає наближення до кінця, загрозливі ознаки якого актуалізуються в авторській уяві.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що поезія Олени Теліги має евристичний характер творення поетичних візій як у плані форми, якою вона володіє досконало, так і філософського змісту. Її твори – це часопис душі, яка частіше відчуває себе самоцінно творчим духом, це асоціативна інтелект-поезія, що сповідує послідовну концептуальність художньої іншопочуттєвості, образного афористичного мислення, що часто перегукується з міфотворчістю. У поезіях безліч міфологем, насичених пристрасним, вибуховим почуттям, яким притаманні експресивність духовного максималізму, патетичність душевних виявів, беззастережність емоційної відвертості.

Есхатологічний міф у поетичній творчості О. Теліги закорінений у глибинах людського самовизначення. Авторка не просто використовує міфологічні сюжети й символи, а відновлює їхню актуальність шляхом реконструкції та інтерпретації. Найважливіше, що міфологічні моделі, які є структуротвірним чинником віршів, не обмежують ані творчої уяви письменниці, ані злету читацького сприйняття. Олена Теліга своєю поезією засвідчує принципову авторську позицію, що міфологічний світогляд є складовою як художнього мислення письменника, так і формою суспільної свідомості. Специфіка творчості поетеси полягає в різноманітті способів трансформації цієї творчої дихотомії, незмінною для ліричної мисткині залишається істина, що, втрачена колись людством, прагне оновитися в поетичному мистецтві.

Література

1. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. Київ : Критика, 1998. 206 с.
2. Леві-Строс К. Первісне мислення. Київ : Український центр духовної культури. 2013. 322 с.
3. Писко Н. Поезія Олени Теліги як художнє середовище націоцентричного сенсу. *Наукові записки ТНПУ. Серія:*

Літературознавство. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка. 2018. № 44. С. 154–159.

4. Потебня О. Естетика і поетика слова. Київ : Мистецтво. 2016. 302 с.

5. Теліга О. О краю мій... : Твори, документи, біографічний нарис. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. 496 с.

*Евеліна БОЄВА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератури
Університету Ушинського*

ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ АСТІОНІМА «КИЇВ» В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Постановка проблеми. Як відомо, топонімія є невід'ємною частиною будь-якого художнього контексту. Пов'язані з іншими лінгвістичними та екстралінгвістичними прийомами художнього письма, топоніми є місткими та ефективними прийомами, влучними деталями контексту, які окреслюють просторову домінанту і функціонують у чітко заданому ключі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження топонімів, що розпочалося у другій половині ХХ століття, сьогодні нараховує значну кількість праць у сфері реальної топоніміки певної місцевості та регіону, а також розробки у царині літературно-художньої топонімії (Л. О. Єриш, Ю. О. Карпенко, В. І. Маруніч, С. В. Перкас, О. І. Фонякова та ін.). Етнокультурний аспект ононімного складу фольклорних різноманітних джерел дослідили Н. Колесник, Т. Панекіна, Н. Данилюк, О. Куцик і В. Русецька, А. Швець та інші. І все ж таке питання використання топонімійної лексики у фольклорі є досить малорозробленим, хоча топоніми, що відзначаються національною своєрідністю, відіграють важливу роль при дослідженні фольклорних текстів. Саме у фольклорі власні